

Л. В. Хашиєва,

к.держ.упр.,

доцент кафедри політології та філософії ХарPI НАДУ,

м. Харків

КОНЦЕПЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СОЦІАЛЬНО-НАУКОВОМУ ЗНАННІ

Викладено різні концепції ідентичності, представлені в сучасному соціально-науковому знанні. Проаналізовано як відносно стабільні аспекти змісту відповідного поняття, так і відмінності в його значеннях. Обґрунтовано думку щодо того, в якому теоретичному контексті використання концепції видається найбільш евристичним.

Ключові слова: ідентичність, “самість”, розрізнення, ототожнення, соціокультурна взаємодія, комунікація, інтерсуб’єктивність.

Останнім часом термін “ідентичність” після відносного забуття знову набув широкого вжитку як у соціальних науках, так і в політичному й навіть журналістському лексиконі. Він замінив такі колись популярні поняття, як “самосвідомість”, “самовизначення” по відношенню до особистості, групи, етносу тощо.

В україномовних текстах зміст слів “ідентичність” і “тотожність” співпадає. Однак у вітчизняному соціально-гуманітарному знанні відповідний термін як поняття практично не розроблений. Натомість в англійській та німецькій літературі він отримав статус категорії, що має важливе пізнавальне значення під час характеристики стійких і повторюваних рис будь-якої одиниці, що проявляються в різних ситуаціях або в однаковій ситуації у різні проміжки часу.

Слово “ідентичність” походить від латинського кореня “idem” (те ж саме) та означає здатність речей залишатися тими ж самими, зберігати свою “сутність” у процесі трансформацій. Однак воно також використовується, коли йдеться про одиничне буття особистості, її “самість” (англ. Self), що забезпечує її екзистенційну самототожність. Поняття в його класичному розумінні передбачає референцію до категорій часу та буття. Пізніше відношення індивіду до самого себе трактувалося в контексті соціокультурної реальності з її темпоральністю в межах дихотомій “Я – Інший” (“Ми – Інші”) та “Его – Альтер”.

На цьому зокрема наголошує П. Рікер, підкреслюючи, що “ідентичність” у сучасному розумінні містить два різних значення, що відповідають латинським словам “idem” та “ipse”. “Idem” означає “у вищому ступені подібне”, “аналогічне”, “таке ж саме”, “одне й те ж”, тобто має на увазі незмінність у часі (згідно з Кантом “Beharrlichkeit in der Zeit”) [8]. Антонімами в цьому випадку є слова “різний”, “змінний”. Термін “Ipse” пов’язаний з поняттям “самості” (ipseite), “самого себе”: хтось тотожний самому собі. В якості антонімів тут можна навести слова “інший”, “інакший”. Це значення містить лише визначення повного співпадіння суб’єкта із самим собою, незалежно від стійкості в часі. У першому випадку мова йде про встановлення сталості “самості” в часі, а в другому – про її тотожність самій собі. На думку П. Рікера, використовуючи це поняття, дослідники загалом змішують обидва значення: ідентичності з самим собою (самості) та ідентичності як того ж самого. Відповідно припускається, що першому сенсу слова “ідентичний” суперечить другий – “вкрай

подібний, аналогічний”, – що має на увазі, що така максимальна подібність (у часі) можлива, лише якщо для неї є основа, непідвладна часовим змінам. Рікер вважає, що антиномія, яка виникає в цьому випадку, виявляється одночасно неминучою та нерозв’язною. Неминучою тому, що використання однієї назви з метою позначення особистості, групи, суспільства, культури стосовно всього їхнього існування в часі передбачає наявність такої незмінної основи. Одночасно досвід, що переживається безпосередньо, та спостереження, які фіксують, що оточення та власні настрої є мінливими, не узгоджуються з цією ідеєю. Нерозв’язною тому, що використання категорії ідентичності в сенсі самоті несумісне з уявленням щодо зв’язку людей з мінливим оточенням. Припущення щодо незмінного начала особистості або артефакту не дозволяє вирішити питання щодо їх адаптації в умовах зовнішніх змін. Тим не менш це протиріччя неодноразово намагались вирішити, про що свідчать зміни та уточнення, які пропонували та обґрунтовували різні автори в процесі роздумів щодо ідентичності (тотожності).

Користуючись поняттям ідентичності, дослідники зазвичай беруть до уваги три його виміри – індивідуальний, соціальний та культурний. Цю спільну основу можна віднайти практично в усіх варіантах його застосування. Натомість відмінності відносяться до характерних для кожної з наук об’єктів ідентифікації. Так, в етнології концепт ідентичності став співвідноситись з ключовим для цієї науки поняттям етносу. Соціологи – прихильники культурного структуралізму – використовували його з метою характеристики концептів ролей та референтних груп. Послідовники символічного інтеракціонізму, що спочатку говорили здебільшого про “самість” (Self), також поступово перейшли до використання поняття ідентичності. У межах концепції соціальної драматургії, запропонованої І. Гофманом, центральне місце посідала презентація себе іншим. А. П. Бергер та Т. Лукман надали цьому поняттю узагальнену теоретичну форму, базуючись на притаманному їм логічному поєднанні конструктивістської та феноменологічної позицій [5].

Отже, в різних теоретичних контекстах значення поняття ідентичності суттєво відрізняються. Це ускладнює порівняння та узагальнення результатів досліджень, отриманих соціологами, антропологами, психологами, а останнім часом і науковцями з галузі державного управління. Одночасно взаємні посилення представників різних наук дозволяють припустити, що, незважаючи на багатозначність, поняття має змістовне ядро, що зберігається в будь-якому разі.

У зв’язку з цим з епістемологічної точки зору видається важливим отримати відповідь на декілька запитань: які аспекти змісту поняття залишаються відносно стабільними у різних варіаціях його використання; чим можна пояснити відмінності в його значеннях; в якому теоретичному контексті – при сучасному стані соціально-наукового знання – його використання видається найбільш евристичним.

Поняття ідентичності виявилось міцно пов’язаним з вихідними припущеннями психології розвитку, символічного інтеракціонізму та феноменології. Це забезпечило передумови для його трактування в термінах соціального конструювання. З того часу – кінець 1960-х рр. – й дотепер зі зміною пізнавальних парадигм поняття ідентичності посіло нову пізнавальну позицію і трактується в цій теоретичній системі координат. Якщо ще в “Негативній діалектиці” Т. Адорно воно використовувалося з метою позначення фундаментальних відмінностей як таких, що мають самодостатнє значення в контексті буття, то тепер все більш очевидним стає його інструментальний статус. Проти західної філософської традиції онтологізувати “тотожність” наполегливо

виступали Ж. Дерріда та Ж. Делез. Обидва філософи стверджували значимість розрізнення та відмінності як основоположних характеристик реальності та доводили неправомірність наділення ідентичності приматом у порівнянні з ними.

Із соціально-політичних причин термін “ідентичність” у 1960-і рр. стрімко вийшов за межі соціальних наук та утвердився в журналістському лексиконі, мові соціальної та політичної практики. Каталізаторами такої популярності стали процеси деколонізації, що розпочались після Другої світової війни, зростання інтересу до теми “масового суспільства” у 1950-і рр. та студентські рухи 1960-х рр.

У 1980-і рр. дискусії щодо ідентичності в соціальних науках відновилися та набули особливої гостроти у зв'язку з тим, що в соціальній науці та постмодерністській соціокультурній реальності актуалізувалася тематика расових, етнічних, гендерних відмінностей [2]. Одночасно посилилась критика багатозначності та зайвої частоти використання цього поняття, що перетворили його на кліше. Як зазначає К. Келхоун: “Інтерес до ідентичності також обумовлений тими її проявами в межах модерніти, які виявили її проблематичність. Йдеться не просто про те, що нас більше, аніж наших пращурів, цікавить, хто ми такі. Скоріше нам набагато складніше встановити, хто ми такі, прийнятним чином підтримувати власну ідентичність в процесі нашого життя та добиватися її визнання іншими” [4].

Вище були наведені ті загальні теоретичні положення, на яких ґрунтується будь-яке сучасне визначення ідентичності. В одних працях вони формулюються в явному вигляді. В інших присутні імпліцитно. Тим не менш, наразі в соціальних науках вони залишаються загальноновизнаними.

Стосовно відмінностей, що проявляються в процесі інтерпретації поняття в різних дослідників, то їх можна пояснити двома групами факторів. По-перше, предметне поле та об'єкти науки, в межах якої воно використовується. Очевидно, що у психології, соціології та, скажімо, антропології теоретичні контексти його застосування розрізняються.

По-друге, вихідні припущення, на яких воно будується. Залежно від цілей дослідження та ціннісної позиції його авторів над загальними основами надбудовуються припущення, які пов'язані з домінуючою теоретичною позицією. Відповідно, при вивченні породження ідентичностей, їх змін або трансформацій значення поняття буде варіюватися.

Ідентичність по-різному представлена у психології, соціології та антропології із-за неоднаковості акцентів у вивченні людини. Однак це не означає, що між даними та результатами, отриманими в межах кожної з наук, існує повна неспівмірність. У разі необхідності, дослідники достатньо плідно користуються знаннями, отриманими в інших галузях науки. Проблема полягає лише в тому, щоб вони логічно обґрунтовано були вписані в теоретичну модель, яка розробляється.

Так, соціологічне трактування поняття ідентичності відрізняється від психологічного. Відмінність пов'язана з його локалізацією у просторі теоретичних уявлень щодо особистості. Згідно з Еріксоном, який дотримувався психоаналітичної традиції, ідентичність “розміщується” в глибинних шарах психічної структури. І хоча вона формується та змінюється в процесі взаємодії індивіда з іншими, кризи та їх подолання відбуваються саме у внутрішньому світі та являють собою безперервний процес.

Соціологи поділяли іншу позицію. Вони були схильні розглядати ідентичність як артефакт, що формується в результаті соціальної взаємодії. Це свого роду знак, з

яким пов'язана певна поведінка. Згідно з Бергером, ідентичність соціальна не лише за походженням, але й за способом підтримання. Відповідно, її не слід розглядати як стійке, від початку дане утворення.

Антропологічне трактування поняття “ідентичність” склалося на перетині психологічних та соціологічних концепцій. Прихильники психологічної антропології, дотримуючись позицій психології розвитку, вважають Я-ідентичність складовою внутрішнього світу людини та можуть розглядати її незалежно від змін в оточенні. Динаміка “ідентичності-для-інших” обумовлена переживанням послідовних стадій життєвого циклу в контекстах відповідних стандартних соціокультурних ситуацій. Отже, як і в межах символічного інтераакціонізму йдеться про коливання ідентичностей у відповідь на різні нормативні вимоги.

Для антропологів ідентичність є похідною фундаментальною здатністю людини до розрізнення та ототожнення – у т.ч. й самої себе – у контексті її відносин з оточенням. Вона вважається не глибинною цілісною субстанцією, а зовнішнім, культурно обумовленим, мінливим конгломератом можливих репрезентацій особистості. Відповідно, ця теоретична позиція й визначає коло вирішуваних завдань. Поняття широко використовується в постколоніальних дослідженнях, у т.ч. у зв'язку з темою культурного шоку; при вивченні етнічної, гендерної, субкультурної, конфесійної ідентичності. Особливе місце належить поняттю при вирішенні питань, що відносяться до інтерпретації дослідниками іншокультурних стійких утворень – звичаїв, ритуалів, – а також достеменності повідомлень, що отримуються від місцевих інформаторів. На нашу думку, саме антропологічна концепція ідентичності видається найбільш перспективною щодо досліджень у сфері науки державного управління.

У відповідь на широке використання поняття ідентичності як у соціальних науках, так і в політиці та засобах масової інформації ціла низка авторів посіла критичну позицію щодо евристичності цього поняття. Показовою у цьому відношенні можна вважати статтю “За межами ідентичності” відомих американських науковців Р. Бруйбекера та Ф. Купера.

Автори пропонують обережно ставитись до поняття ідентичності як аналітичної категорії, оскільки вважають, що вона використовується або в занадто широкому, або ж у занадто вузькому значенні. Більш того, іноді пропонуючи взаємовиключні тлумачення, вона взагалі нічого не означає як інструмент соціально-гуманітарного пізнання: “якщо ідентичність всюди, то вона ніде. Якщо вона мінлива, то яким чином ми зможемо зрозуміти способи, завдяки яким закріплюються, тверднуть та кристалізуються наші уявлення щодо самих себе? Якщо вона сконструйована, то як ми зможемо часом зрозуміти примусову силу зовнішніх ідентифікацій? Якщо вона множинна, то як зможемо ми зрозуміти жахливу однозначність, до якою часто прагнуть – а іноді й реалізують – політики, які намагаються перетворити прості сукупності на єдині та ексклюзивні групи? Як зможемо ми зрозуміти владу й пафос політики ідентичності?” [4]. А отже, певні уявлення з-поміж тих, що намагаються висловити з її допомогою, можуть бути передані іншими, менш двозначними поняттями. Однак це зовсім не означає, що автори пропонують повністю відмовитись від неї. Наголошуючи, що марно шукати якусь єдиничну заміну поняттю ідентичності, вони вважають доцільним “розплутати клубок” пов'язаних із ним значень і впорядкувати їх відповідно до ретельно розроблених процедур його аналітичного використання, розуміючи весь тісний зв'язок відповідного поняття з реальними соціальними та культурними проблемами.

Схожі думки висловлювали й інші автори, що посідають критико-конструктивну позицію по відношенню до концепту ідентичності. Так, С. Холл, наголошуючи на тому, що “останнім часом спостерігається справжній вибух інтересу до концепції “ідентичності”, але вона залишається невизначеною та піддається критиці, тим не менш вважає, що це “ідея, про яку не можна мислити у старій формі, але без якої деякі ключові питання не можуть бути осмислені взагалі” [6].

3. Бауман, посилаючись на Холла, зазначає, що йдеться не просто про розширення тлумачення поняття, а про щось значно більше. На його думку, ідентичність “стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються та вивчаються численні важливі риси сучасного життя”. Відповідно, “вражаюче зростання інтересу до обговорення ідентичності може сказати більше щодо нинішнього стану людського суспільства, аніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення”. Дослідник вважає за необхідне виявити “емпіричні основи” та “структурні корені” цього інтересу [1]. А. Мелуччі також нарікає на те, що “термін “ідентичність” зберігає свою семантичну невіддільність від ідеї незмінності та, вірогідно, саме з цієї причини може у певному ступені заважати процесуальному аналізу” [7]. Тим не менш, спеціально займаючись вивченням соціальних рухів та колективної ідентичності, він не вважає доцільним відмовлятися від використання поняття.

На основі зазначеного можна здійснити низку узагальнень, що характеризують евристичність сучасного трактування поняття “ідентичність”.

1. Аналіз особливостей використання поняття “ідентичність” різними авторами дозволяє виявити ключові складові та варіанти його значення, обумовлені потребою у вирішенні певних завдань. У всіх варіантах застосування відповідного терміну зберігається розуміння того, що йдеться про когось або щось виділене у процесах розрізненя/ототожненя; про результати соціокультурної взаємодії та комунікацій; про те, що має форму культурної репрезентації у просторі інтересу/активності.

Відмінності можна систематизувати відповідно до того, який саме з аспектів цих концептів стає предметом спеціальної уваги.

Ідентичність як основа соціальної взаємодії. У цьому випадку стають очевидними перш за все стійкі характеристики особистості, групи, ситуації, які розглядаються як детермінанти індивідуальних дій або спільної активності людей. У цьому трактуванні поняття часто протиставляється “інтересу” в якості передумови та рушійної сили при поясненні організованої активності, спрямованість якої не піддається поясненню за рахунок прагматичних та інструментальних факторів.

Ідентичність як особливий культурний маркер відносно стійких областей соціокультурного простору та соціально значущих ситуацій, що дозволяє розпізнавати їх як подібні. При такому використанні фіксовані характеристики одиниць, що розглядаються, трактуються як показові ознаки їх самототожності, не дивлячись на будь-які варіації інших їх проявів.

Ідентичність як результат процесу ідентифікації. У дослідженнях такого роду наголос робиться на механізмах порівняння, відбору та утримання тих рис будь-якої соціокультурної одиниці, які можуть її репрезентувати як розпізнавану та самототожну в інтересу/активному просторі. Інакше кажучи, основну увагу приділено процесуальному, інтерактивному аспекту формування ідентичності.

Ідентичність як поняття, що визначається через множинність розрізненя/ототожненя. При такому розгляді дослідника перш за все цікавить, яким чином та в яких соціокультурних значеннях люди репрезентують одне одному себе, інших,

ситуації, культурні теми за різних обставин та якими виразними засобами при цьому користуються.

2. Суспільні відносини розуміються як таке життєве середовище людей, в якому вони одночасно шукають, будують, реалізують свою ідентичність, а акти ідентифікації у свою чергу забезпечують зв'язність функціональних та символічних одиниць, що утворюють інтерсуб'єктивність соціокультурного простору. У зв'язку з цим вона набуває вигляду безпосередніх, міжособистісних та опосередкованих інституційними нормами взаємодій та комунікацій. Ідентичність у певному сенсі фіксує та надає символічної форми розрізненням та тотожностям у їхньому контексті. Завдяки дії механізму ідентифікації зовнішні зв'язки між людьми інтеріоризуються і в цій якості утримують форми та конфігурації соціокультурного простору. Саме розрізнення/ототожнення можна вважати такими, що обумовлюють ті невидимі соціальні зв'язки, навіть у певному сенсі віртуальні, що дозволяють говорити про можливість існування інтерсуб'єктивності. Вони виглядають як одночасно “антропні” та “індивідуалізовані”, оскільки вказують і на соціальне, і на індивідуальне начало людини. Невипадково соціальність та інтерсуб'єктивність у певному сенсі перетинаються у значенні, коли йдеться про соціокультурну реальність.

3. Соціальні та культурні феномени можуть досліджуватись сьогодні за допомогою понять ідентифікації та ідентичності з антропологічної, конструктивістської та інтерактивної позицій в процесі вирішення певних завдань. По-перше, виділення ситуацій, в яких люди ідентифікують себе як “Ми”: група, суспільство, етнос, нація тощо. По-друге, як працюють механізми розрізнення та ототожнення у контексті суспільних відносин. По-третє, яким чином ці механізми змінюють один одного у процесах різних форм взаємодії та комунікацій (консолідація, конфлікт, партнерство).

При вивченні соціокультурної мікродинаміки відповіді на ці запитання дозволяють краще зрозуміти ідентифікацію та ідентичності ситуацій, патернів взаємодій та комунікативних репрезентацій, критеріїв оцінки їх результатів як “соціально-нормативних”, “публічних”, “приватних”. Це необхідно, щоб визначити, чому одні з них утримуються як “одні й ті ж самі” протягом тривалого часу, а інші виявляються короткотривалими. Рухливі межі, що розділяють суспільне та особисте, публічне та приватне, їх конфігурації можна вважати значущою складовою ще однієї важливої та малодослідженої сфери соціокультурної мікродинаміки, пов'язаної з поняттями ідентичності/ідентифікації – культурного стилю.

4. Категорії ідентичності, що розуміються як механізм розрізнення та ототожнення в контексті соціальних взаємодій та комунікацій, дозволяють зробити явною на теоретичному рівні антропність соціокультурної реальності. Якщо виходити з того, що розрізнення й ототожнення входять до низки фундаментальних конструктивних принципів побудови відносин людей з оточенням, то робота цих механізмів виявляє способи встановлення, підтримки, реконструкції/реконструкції та репрезентації соціокультурних порядків. Саме їх дія сприяє відтворенню нормативних матриць у кожній з областей соціокультурної реальності, які відповідають антропологічно універсальній необхідності підтримувати стійкість і визначеність життєвого світу.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М. : Логос. – 2005. – 390 с.
2. Appia K. A. Editors Introduction: Multiplying Identities / K. A. Appia, H. L. Gates (eds). – Identities. Chicago, 1995. – P. 1.

3. *Brubaker R.* Beyond “Identity” / R. Brubaker, F. Cooper // *Theory and Society*. – 2000. – Vol. 29. – P. 1.
4. *Calhoun C.* *Critical Social Theory: Culture, History, and Challenge of Difference* / C. Calhoun. – Oxford; Cambridge, 1995. – P. 194.
5. *Gleason P.* Identifying Identity: A Semantic History / P. Gleason // *Journal of American History*. – 1983. – Vol. 69 (4).
6. *Hall S.* Who Needs “Identity”? / S. Hall, P. du Gay (eds). – *Questions of Cultural Identity*. London, 1996. – P. 1.
7. *Melucci A.* *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age* / A. Melucci. – Cambridge, UK, 1996. – P. 72.
8. *Ricoeur P.* L’identité narrative / Paul Ricoeur // *Esprit*. – 1988. – № 7-8. – P. 295–304.

Hashyieva L. V. Concept of identity in social scientific knowledge.

The article is devoted to the study of different concepts of identity represented in the modern social and scientific knowledge. The analysis of relatively constant aspects of the notion content and differences in its meanings is done. The idea of the most appropriate theoretical context for heuristic applying of this concept is substantiated.

Key words: identity, self, differentiation, identification, social and cultural interaction, communication, intersubjectivity.

Надійшла до редколегії 10.02.2015 р.

УДК 329.78

В. С. Баглик,

здобувач науково-дослідної лабораторії управління у сфері цивільного захисту Національного університету цивільного захисту України, м. Харків

**ПІДХОДИ ДО ФОРМУЛЮВАННЯ ПОНЯТТЯ
ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ
ЯК ОСОБЛИВОГО НАПРЯМУ ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Розглянуто вивчення проблеми молодіжної політики держави, яка є не лише одним із пріоритетних напрямів держави, але й визначальним чинником багатьох сторін соціально-економічного і політичного життя в країні.

Ключові слова: молодь, реалізація молодіжної політики, модель державної молодіжної політики.

Сьогодні тематика вивчення проблем молоді в рамках державної молодіжної політики дуже велика. Для того щоб перейти до розгляду специфіки сучасної молодіжної політики в Україні, необхідно визначитися з понятійним апаратом з представленої теми, розглянути поняття і сформулювати такі визначення, як “державна молодіжна політика”, “моделі державної молодіжної політики”, “принципи державної молодіжної політики”, “об’єкт і суб’єкт молодіжної політики” тощо.

Тому, розглядаючи проблеми побудови теоретичних моделей, формування парадигм і принципів державної молодіжної політики, необхідно, передусім, розібратися з трактуванням самого поняття.